

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра археології та етнології України

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

(освітній рівень)

на тему: «**Зимовий цикл календарних свят українців:
регіональні особливості, типологія, трансформація**»

«**Winter cycle of calendar feasts of Ukrainians: regional peculiarities, typology,
transformation**»

Виконала: студентка денної форми навчання

напряму підготовки 6.020302 Історія

Чернєва Надія Іванівна

Керівник к.і.н., доц. Петрова Н. О.

Рецензент к.і.н., доц. Ковальський С. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 9 від 22 травня 2017 р.

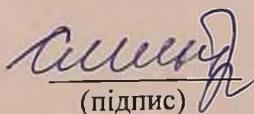
Завідувач кафедри

Захищено на засіданні ЕК №2

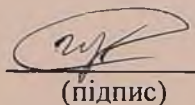
протокол № 66 від 21.06 2017 р.

Оцінка Відмінно / А / 95
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК


(підпис)

Сминтина О. В.
(прізвище, ініціали)


(підпис)

Гребцова І. С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2017

Ш/к 429 808

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Джерела та історіографія.	8
Розділ 2. Регіональні особливості календарної обрядовості зимового циклу.....	20
Розділ 3. Міжетнічна взаємодія у зимовому циклі календарних свят українців.....	29
Розділ 4. Типологія та еволюція зимових календарних свят.....	40
Висновки	51
Список джерел та літератури.....	56
Додатки	1

Вступ

В українців впродовж довгого часу сформувалася система календарного відзначення ритмів змін у природі через певні свята та супроводжуючі їх обряди. Саме в календарній обрядовості загалом, а в зимовому календарному циклі зокрема, втілились найважливіші риси економічного і соціального життя, психологія та моральні засади багатонаціонального населення України, що формувались протягом багатьох століть і тисячоліть.

Календарна обрядовість українців пройшла складний шлях розвитку, а назву отримала через зв'язок з календарними циклами, від яких залежало формування побуту наших пращурів. Через свою пов'язаність з різними видами господарських робіт, її називають аграрною чи трудовою, яка пов'язувалась з вегетаційним роком. Сучасний народний календар склався на основі християнських свят та обрядів з доповнення прадавніми обрядовими елементами.

Однак, календарна обрядовість має безліч локальних варіацій, а зимовий цикл святкувань не є виключенням. Але спільним було те, що кожна пора мала свою важливу дату – кульмінаційну точку, до якої було приурочено народні звичаї та обряди річного циклу.

Актуальність теми дослідження – в українців протягом століть сформувалась чітка і багата система календарних звичаїв та обрядів, які в основних рисах схожі між собою у різних регіонах України. Разом із цим у різних історико-етнографічних регіонах відзначається багато специфічних елементів святково-новорічного циклу обрядодій. Взагалі дослідження зимового циклу календарних свят є актуальним у світлі завдань української етнологічної науки, націлене воно на віднайдення витоків і підґрунтя існування української духовної культури. В сучасних умовах особливо актуальними стають дослідження міжетнічної взаємодії населення, що відбивається на стані зимового календарного циклу, особливо у зонах порубіжжя, де поширеною

практикою є міжетнічні взаємовпливи, що зумовлюють розвиток трансформаційних процесів у традиційній обрядовості.

Мета даного дослідження полягає у спробі виявлення регіональних особливостей у процесі відзначення новорічно-святкового циклу календарно обрядових свят, визначенні типології святкувань даного циклу, та спробі дослідити трансформацію окремих аспектів та складових свят зимового циклу.

У дипломній роботі для вирішення поставлені наступні **завдання**:

- дати характеристику джерел, за якими досліджувалась календарна обрядовість зимового циклу, та історіографічний матеріал, що нагромадився більш ніж сторічний період;
- провести аналіз наявної джерельної бази про календарні свята і обряди зимового циклу;
- визначити місце та роль календарної обрядовості зимового циклу в контексті загальноукраїнського народного календаря,
- спробувати виділити спільні риси та специфічні особливості обрядодій, що супроводжують календарні свята;
- визначити ступінь дослідження календарної обрядовості зимового циклу святкувань у різних регіонах України;
- спроба дослідити міжетнічну культурну взаємодію в зимовому циклі свят та обрядів, зокрема форми її проявів;
- провести типологізацію та визначити спільне і особливе у ході зимового святково-обрядового циклу.

Об'єкт дослідження – населення України в процесі святкування календарних свят зимового циклу.

Предмет дослідження – календарні свята і обряди зимового циклу, структурні компоненти календарних звичаїв та обрядів їх регіональні особливості та трансформація.

Хронологічні межі дослідження сягають періоду від XIX ст.: часів активної фіксації та опису календарної обрядовості зимового циклу до

сучасності, матеріали досліджень якої дають можливість вирішити поставлену мету.

Територіальні межі дослідження визначені межами сучасної України, з метою дослідження та окреслення загальних рис регіональних контекстів у зимовому циклі календарних свят.

Відповідно до мети і завдань у курсовій роботі використано загальнонаукові методи:

- порівняльно-історичний базується на вивченні особливостей локальної календарної обрядовості в процесі порівняння з загальноукраїнськими традиційними варіантами обрядовості, за якого з'являється можливість для пояснення тих чи інших обрядових дій;
- історико-типологічний, що передбачає виділення певних типів явищ на підставі властивих їм загальних ознак;
- описовий, що передбачає викладення даних та подання характеристик певних обрядових дій у джерелах та історіографії;
- польового спостереження, надав можливість зібрати матеріали безпосередньо серед носіїв етнічної культури;
- систематизації та класифікації для упорядкування віднайденної інформації за критеріями, які визначаються тематикою досліджень;
- структурного аналізу для визначення структурних складових свят.

У даному дослідженні мною було використано джерельну базу яка ґрунтується на матеріалах авторів, що досліджують календарну обрядовість українців взагалі, та зимового обрядового циклу зокрема, як у загальноукраїнському контексті так і у суто локальному, використано літературу авторів-емігрантів. Також залучаються архівні матеріали з колекції П. Т. Маркушевського, що міститься в Державному архіві Одеської області. Даний фонд, являє собою багатогранне джерело інформації, що дозволяє використовувати його у різноплановому дослідженні духовної культури населення Південно-Східного Поділля та інших регіонів нашої держави. Певне

місце в роботі займають матеріали з польових експедицій історичного факультету Одеського національного факультету імені І.І.Мечникова у різних районах Одеської області. У роботі зроблено спробу подати календарну обрядовість у історіографії як у загальноукраїнських рисах так і по регіональній специфіці нашої країни, робиться спроба висвітлити міжкультурну взаємодію. Дослідники у своїх роботах по даній тематиці, розкриваючи локальні варіації пов'язують їх з загальноукраїнським обрядовим тлом. Детальніше про це йтиметься у розділах.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У першому розділі «Джерела та історіографія» подано перелік матеріалів та робіт авторів різних часів та зосереджено увагу на основних моментах їх досліджень. У другому розділі «Регіональні особливості» розкривається сутність локальних варіацій у традиційному відзначенні зимових свят у співставленні до загально українських рис. Третій розділ «Міжетнічна взаємодія у зимовому циклі календарних свят» частково розкриває такий аспект обрядовості, як функціонування зимових календарних свят у полікультурному середовищі зокрема на теренах порубіжжя, в основному увага приділена україно-східно-романському пограниччю. Тема четвертого розділу «Типологія та еволюція зимових календарних свят» розкриває спробу висвітлення характерних особливостей та процесів змін у святково-обрядовій культурі, що обумовлювалась відповідними історичними процесами та політичними режимами, що переживали українські землі. Саме це, головним чином, позначилось на еволюції традиційної святкової культури українців зимового циклу.

Апробація роботи відбувалась у вигляді доповідей на конференціях та низці публікацій. Зокрема у вигляді виступів на конференціях: щорічній звітній студентській конференції ОНУ імені І. І. Мечникова. Секція історичних наук. 23-24 квітня 2015 р., Одеса; Четвертій міжнародній науковій конференції

«Етнічна культура в глобалізованому світі» – Одеса. 23-25 квітня 2015 р.; П'ятій міжнародній науковій конференції «Етнічна культура в глобалізованому світі» – Одеса. 19-20 листопада 2015 р.; Міжнародній науково-практичній конференції «Ізмаїльський осередок товариства червоного хреста в Україні в контексті історії міжнародного червонохрестного руху» – Одеса. 17-18 квітня 2015 р.; Щорічній звітній студентській конференції ОНУ імені І. І. Мечникова. Секція історичних наук. 20-27 квітня 2016 р., Одеса; Щорічній звітній студентській конференції ОНУ імені І. І. Мечникова. Секція історичних наук. 25-27 квітня 2016 р., Одеса.

За темою дипломної роботи опубліковано 3 статті [37; 38; 39]. Загальна кількість використаних джерел – 9, літератури - 34, додатків – 7.

Висновки

В даному дослідженні ми спробували виявити регіональні особливості у зимовому календарно-обрядовому циклі святкувань. Локальні особливості виникли в результаті того, що на певному історико-етнографічному районі склалися сприятливі умови до побутування серед населення того чи іншого елемента обрядодій. Загалом по Україні можна виділити зони в яких побутування одних елементів переважає над іншими. Зокрема, локальною особливістю західноукраїнських земель є те, що у зимовому святково-обрядовому циклі цього регіону переважає драматично-театрально-карнавальна традиція. Відбивається це в побутуванні до нашого часу вітальних обходів ряджених під час Щедрого вечора (13 січня). Така варіація традиційної культури нині зазнає розвитку, адже саме у цьому регіоні нашої держави відбувається відповідний захід – «Маланка-фест», який дає можливість побутувати місцевим варіантам святкувань, що сягають далеких часів.

На решті територій переважає засівання, колядування та щедрування. Однак без такої помпезності, як на Західній Україні. За даними дослідників відомо, що на Східній Україні популярними були вітальні обходи молоді з зіркою під час святкувань даного циклу. Цікавою особливістю обрядовості зимового циклу святкувань у полікультурному просторі є те що поряд з загальноукраїнськими назвами свят побутує національна назва різних етнічних груп, зокрема у Буджаку побутує варіант привітання, який визначається національністю господаря будинку до якого прийшли колядники. В даному регіоні можна почути, колядки як українською мовою, так і болгарською, молдавською, гагаузькою. Зумовлено це тим що у межах одного населеного пункту довгий час проживають представники різних етнічних груп, та між ними відбувається постійний взаємовплив, що не оминув календарної обрядовості зимового циклу

Типологічно свята зимового циклу відносяться до такого типу свят, дата святкування яких не змінюється. Відповідно свята відносяться до постійного, неперехідного типу. Також свята можна типологізувати за призначенням, з цього випливає що зимові свята календарного циклу за призначенням орієнтовані на родину, однак окрім родинної орієнтації свята направлені на громаду, що виражається в колядкових та щедрувальних, засівальних обходах односельців з метою привітання відповідними величальними фольклорними текстами.

Однак зимовий цикл календарних святкувань протягом тривалого історичного часу не стояв на місці. Обрядовість даного циклу зазнавала еволюційних та трансформаційних змін, що були обумовлені умовами часу та відповідним етапом розвитку суспільства. Так ми маємо відхід від аграрно-магічного та шлюбно-весільного спрямування низки свят. Адже із загальним піднесенням рівня освіченості сільського населення, популярні у минулому магічні практики а разом з ними і повір'я стають неефективними, чим і зумовлюється недоцільність їх використання.

Неоднозначно на традиційну зимову календарну обрядовість вплинула міжетнічна взаємодія. Адже внаслідок спільного співжиття в межах одного населеного пункту різних етнічних груп, календарна обрядовість зазнала обопільного взаємовпливу. Однак ці взаємовпливи кардинально не змінили процедуру обрядовості, але дещо вплинули на перебіг святкувань. Зокрема через міжнетнічну взаємодію на території україно-молдавського порубіжжя, можемо простежити спільні карнавальні риси новорічних святкувань, що простежуються у святкуванні Маланки. Також рисою міжетнічного взаємовпливу є те, що на півдні Одеської області, поширена практика поздоровлення під час зимових свят на мовах етнічних груп, що населяють певний населений пункт. Адже південь Одеської області відомий своїм полікультурним населенням.

Взагалі огляд джерельних матеріалів та історіографії свідчить про різноаспектне вивчення календарної обрядовості українців загалом, та зимового циклу зокрема. Також можна відзначити, що рівень вивченості різних регіонів нашої держави не однаковий. Історико-етнографічні регіони Західної України у джерелах та літературі вивчені значно краще ніж інші регіони України. Зумовлено це, на мою думку, через колорит місцевого населення, адже ці землі населяють різні етнографічні групи українців бойки, лемки, гуцули, що безперечно мають певні локальні варіації, які складають проблематику низки робіт. Решта інших історико-етнографічних регіонів не лишилася поза межами уваги дослідників, однак у вивченості вони значно поступаються попереднім. Внаслідок процесів внутрішньо-етнічної консолідації українців, специфічні особливості цих етнографічних груп згладжуються. Характерною рисою нашого часу є тенденція написання низки узагальнюючих робіт по матеріальній та духовній культурі певного історико-етнографічного регіону, дані дослідження не оминають теми зимового календарно-обрядового циклу. Однак не змінюють тенденції до зображення обрядової культури у загальноукраїнському контексті. Переважно в статтях та публікаціях увага дослідників деталізується на регіональних особливостях того чи іншого району. На мою думку особливо актуальними залишаються питання що розкривають ситуацію календарної обрядовості зимового циклу в полікультурному середовищі. На мою думку, залишається необхідність збільшення кількості колективних узагальнюючих робіт з духовної культури різних етнічних груп України, що відобразатимуть сучасний стан обрядовості.

Однак незважаючи на зміни у часі та суспільстві зимовий календарний цикл святкувань займає помітне місце в житті пересічної людини. Адже ці свята виконують важливі об'єднавчі функції, та несуть у собі позитивне морально-виховне значення, та слугують приводом комунікації суспільства.

В рамках сучасної цивілізації багато аспектів вже не відіграють тієї ролі, яку вони мали, наприклад, століття тому. Відбувся поступовий вихід

традиційної обрядовості із притаманного їй пласту давніх архаїчних культурних нашарувань, в якому відчувався досвід попередніх поколінь, різноманітні священні приписи, які втілювались у різного роду забобонах, демонологічних віруваннях, народних уявленнях про вищі сили. Тобто, в сучасних умовах відбувається поділ традиційної обрядовості на сфери: перша відображає її прадавню основу, своєрідний світоглядний аспект світосприйняття, з комплексним відношенням "людина-природа", а друга ввібрала тільки окремі зовнішні елементи багатой календарно-обрядової культури, і для неї характерно дотримання обрядів та звичаїв за усталеним, навіть, механічним принципом, без глибокої орієнтації на їх магічно-сміслову сторону. Характерно, що перша сфера поступово відходить у небуття, а в сучасних умовах побутує тільки цей зовнішній, перемінний вияв потужного пласту традиційної обрядовості.

Слід сказати, що справжня сутність обрядів, повнота їх соціокультурних функцій викривлювалися як християнською, так і комуністичною (атеїстичною) ідеологіями. З іншого боку, і церква, й ідеологічні інституції радянської держави усвідомлювали величезну культурну потенцію народної обрядовості і вдавалися до різних заходів з метою інтегрувати її енергетику у власні доктрини та структури .

Отже, основними тенденціями розвитку української календарної обрядовості сьогодні, по-перше, є адаптація до нових умов у зв'язку з кардинальними змінами в соціокультурній сфері і побуті; по-друге – відродження місцевої обрядової автентичності на основі сучасного осмислення старовинних народних вірувань і обрядів.

Можна зробити узагальнення, що давні традиції простежуються у сакральності ритуальних звичаєво-обрядових дій, у синкретизмі традицій, світоглядних принципів та укладів народного життя. Українські звичаї колядування й щедрювання, з численними локальними варіаціями, порівняно добре зберегли стародавнє значення та структуру, хоча в ХХ ст. відбулися

досить помітні процеси трансформації в сфері обрядовості. Повернення до давніх звичаїв і обрядів відбувається сьогодні в умовах подальшої глобалізації культури, розвитку зеленого туризму та посилення впливу церкви на християнізацію народних обрядів.